УДК 821.161.2С – 3. 09:22

РОЛЬ БІБЛІЙНИХ ЕПІГРАФІВ У ЗБІРЦІ “САД БОЖЕСТВЕННЫХ ПѢСНЕЙ” Г.СКОВОРОДИ

Горбач Н.В., к. філол. н., доцент, Славна І.М., студент

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню ролі біблійних епіграфів у збірці Г.Сковороди “Сад божественных пѢсней” під кутом зору її ідейно-тематичної цілісності та художньої вартості.

Ключові слова: Біблія, епіграф, етичні ідеали, збірка, ідейно-естетична цілісність, контекст, пісня, самопізнання, цитата.

Горбач Н.В., Славная И.Н. РОЛЬ БИБЛЕЙСКИХ ЭПИГРАФОВ В СБОРНИКЕ “САД БОЖЕСТВЕННЫХ ПѢСНЕЙ” Г.СКОВОРОДЫ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена исследованию роли библейских эпиграфов в сборнике Г. Сковороды “Сад божественных пѢсней” с точки зрения его идейно-тематической целостности и художественной значимости.

Ключевые слова: Библия, эпиграф, этические идеалы, сборник, идейно-эстетическая целостность, контекст, песня, самопознание, цитата.

Horbach N.V., Slavna I.N. SCRIPTURE EPIGRAPHS’ ROLE IN THE G. SCOVORODA COLLECTION “DIVINE PSALMS GARDEN” / Zaporizhzhya National University, Ukraine

The article is about research of scripture epigraphs’ role in the G. Skovoroda collection “Divine psalms garden” from the position of its ideological and thematic integrity and also artistic value.

Key words: the Holy Bible, epigraph, ethic ideals, collection, ideological and thematic integrity, context, song, self-knowledge, quotation.

Творчість Г.Сковороди привертала і продовжує привертати увагу дослідників. Досить пригадати ґрунтовні сковородинознавчі розвідки Д.Багалія, Д.Чижевського, Л.Махновця, І.Іваньо, О.Мишанича, В.Шевчука, Л.Ушкалова та багатьох інших, де їй виносилися високі оцінки. “Твори Сковороди – найвище явище старої української школи і традицій”, – зазначав Ф.Поліщук [1, 95]. Питання ініційованості доробку автора Книгою Книг також ставало об’єктом аналізу літературознавців, але при цьому пильніша увага зверталася на прозові філософські твори. Дослідження ж зв’язків творчості Г.Сковороди з Біблією буде неповним без залучення поетичних творів, зокрема тих, які були об’єднані автором у збірку. Саме тому метою нашого дослідження й стало з’ясування ролі епіграфів із Біблії в ідейно-тематичній цілісності поетичної збірки Г.Сковороди.

Аналізована поетична збірка має промовисту розгорнуту назву – “Сад божественных пѢсней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія». Збірка Г.Сковороди, яку було укладено після 1885 року з уже готових 30 віршів, написаних у різний час і з різного приводу, – не формально-механічне об’єднання поезій, а твір, наділений ідейно-естетичною цільністю. Свідченням цього є як сама назва збірки, де саду уподібнюється розвиток людського духу, так і принцип компонування матеріалу: автор не дотримувався хронологічного порядку, а підкорив його певному ідейно-естетичному завданню, у здійсненні якого організуюча роль належить епіграфам – цитатам із Біблії. Поставивши епіграфи перед кожною піснею, він дав ключ для розуміння авторської концепції циклу, наголосив на окремих аспектах віршів, націлив на виявлення не завжди очевидного смислу.

Рядки для епіграфів поет знайшов у таких книгах Біблії, як Буття, Вихід, Псалтир, Пісня над піснями, Приповісті Соломонові, Мудрість Сирахова, Книги пророків Ісаї, Захарії, Йони, Авакума, Євангелія від Матвія, Луки, послання апостолів Павла, Івана, Якова, Об`явлення Івана Богослова. Найчастіше Г.Сковорода цитує псалми царя Давида (Псалтир). Неважко помітити, що за духом його поезія була суголосна високим релігійним зразкам.

Проблему совісті Г.Сковорода порушує в першій, другій, десятій та двадцятій піснях. У першій пісні збірки відбивається настрій поета, який дедалі більше стверджується в необхідності йти тим шляхом, до якого він відчував внутрішнє покликання: “Блажен, о блажен, кто с самых пелен / Посвятил себе Христови” [2, 60]. Ідеї цієї пісні звучать в епіграфі: “Блаженны непорочны, в путь ходящіи в законѢ господнем”[2, 60]. Смерті може боятися людина непорядна, нечесна, бездіяльна, ледача, бо її життя було порожнє й безрадісне. Рай виступає як синонім душевного спокою тих, хто знайшов своє покликання в праці, у щедрій любові до людей. Г.Сковорода підносить чисте сумління як одне з найбільших джерел душевної насолоди. Наголошує,

що саме воно несе в собі справжнє життя, а відсутність цього джерела не що інше, як смерть, тобто, автор звертає увагу на те, що тілесна смерть нестрашна, набагато гірша смерть духовна.

Цими ж настроями пройнята й наступна пісня. Епіграф до неї "По землѣ ходяще, обращеніе имамы на небесѣх" відображає звертання Г.Сковороди до небес. Земне життя, яке його оточує – це "темный сад" [2, 61]. Тому й відправляє свій "дух" до небес "Гдѣ правда живет свята, / Гдѣ покой, тишина…"[2, 61].

Десята пісня „Всякому городу нрав и права" пройнята нещадною сатирою на тогочасну дійсність. Сатиричний пафос вірша спрямований проти вад тогочасного суспільства. Змальовані тут персонажі – це конкретні типи панів і підпанків, шахраїв і злодіїв, картярів і розпусників. Тут і Петро, який заради чинів витирає панські кутки, і Федька-купець, який „при аршині все лжет", і лихвар, який мріє про свої проценти, і пани, які, наслідуючи моду, перебудовують свої палаци за іноземним зразком, заводять англійську худобу, скуповують землю. Постає перед читачем і юриста-хабарник, який, витлумачуючи закон на свій лад, збагачувався на цьому. Поет висміював і панський побут: полювання зі псами, п'яні оргії з „амурними" справами. У цій яскравій картині життя другої половини XVII століття впізнаються сучасники Г.Сковороди з різних верств суспільства. Лейтмотивом твору є осудження вад, застереження від гріхів і згубних пристрастей, увага до універсальних проблем буття. Показуючи несталість буття людини у світі, письменник використовує мотив смерті, який засвідчений як епіграфом твору „Блажен муж, иже в премудрости умрет и иже в разумѣ своем поучается святынѣ" [2, 67] (взятим Г.Сковородою з частини неканонічного тексту Старого завіту Біблії), так і останньою строфою. До того ж, у чернетці-автографі поезії її заголовком були слова „Дбаю лише про те, щоб щасливо померти". У зв'язку з цим, вищим етичним ідеалом письменника виступає поряд з добром, розумом, працею, чесністю, моральністю і совість, як чистий кришталь:

Смерте страшна, замашная косо!
Ты не щадиш и царских волосов,
Ты не глядиш, где мужик, а где царь, –
Все жереш так, как солому пожар.
Кто ж на ея плюет острую сталь?
Тот, чія совесть, как чистый хрусталь…[2, 67].

Біблійний епіграф вірша "Кто сердцем чист и душею" (пісня 20-та) долучає цей твір до єдиного контексту "божественных пѣсней": "Во градѣ бога нашего, в горѣ святѣй его: уподоблю его мужу мудру, основавшему храмину свою на каменѣ. Кто взыйдет на гору господню?" [2, 77]. Ілюструючи своїм твором слова біблійного персонажа Лота, що його єдиного разом з доньками Бог врятував під час знищення грішного міста Содома, Г.Сковорода знову підкреслює важливість моральної чистоти в житті людини:

Кто сердцем чист и душею,
Не нужна тому броня,
Не нужен и шлем на шею,
Не нужна ему война [2, 77].

Антитезою прагнення до тлінних розкошів виступають розумне ставлення до життя і загальнолюдські чесноти:

Непорочность – се тебе Сигор,
И невинность – вот небесный двор! [2, 78].

У непостійному світі з його минущими цінностями марними є зусилля, спрямовані на досягнення земної величі, слави, марні сподівання на царів, оскільки все це є прахом. Автор же закликає до святого „граду", що не боїться ні зброї, ні вогню; у ньому люблять навіть ворогів і добром платять не лише друзям. А на запитання, де ж знаходиться цей прекрасний „град", Г.Сковорода відповідає:

Сам ты град, з души вон выгнав яд,
Святому духу храм и град [2, 78].

Ці слова знаходяться в площині погляду поета-філософа на людину. І хоч окремих творів проблемам людини він не присвячував, та проте писав про них майже в кожному творі, постійно повертаючись до написаного в нових контекстах. Г.Сковорода відмовився від умовного образу людини, що виступає проекцією боротьби добра і зла. Його герой має право вибору, і його шлях до спасіння полягає в самопізнанні. Пізнаючи себе, людина рухається до вічних цінностей, і лише в такому русі готовий бачити її поет.

В аналізованій збірці можна виділити пісні "гарного настрою". Наприклад, у третій пісні автор наголошує, що той, хто "побѣдил смертный грѣх" буде нагороджений, бо "душа его – божій сад". Тому Г.Сковорода хоче бачити такі "душевні сади" по всій землі, що й підтверджує епіграфом: "Прорасти земля быліе травное, сирѣчь: Кости твоя прозябнут, яко трава, и разботѣют"[2, 62].

Природу літньої пори Г.Сковорода оспівує в тринадцятій пісні. Він милується нею, відображаючи гармонійний спокій та неповторні пейзажі: "Ах вы, вод потоки чисты! Ах вы, берега трависты! Ах ваши волоса, вы, кудрявые лѣса!" [2, 70]. Як зазначав Ф.Поліщук, "поряд з боротьбою за звільнення людини

автор знаходить у собі здатність цінити красу природи і простого сільського життя, красу полів, степів, лісів" [1, 163]. Тому й епіграф звучить як заклик: "Изыдите от среды их… Прійди, брате мой, водворимся на селѢ. Тамо роди тя мати твоя" [2, 70].

Із шістнадцятої пісні видно, що поет не песиміст, він далекий від занепадницьких настроїв. Не маючи зовнішнього щастя, автор прагне щастя внутрішнього. Кожен має змогу ним володіти, бо внутрішнє щастя не залежить ні від багатства, ні від чинів. Воно полягає в пізнанні самого себе, у гармонійному розвиненні природних здібностей, у суспільно-корисній праці, у чистоті сумління, а звідси і з`являється спокій душі. Образи бурі, вихору змінилися образами щасливо знайденої пристані, якій не страшні ніякі бурі, що й засвідчує епіграф: "Дугу мою полагаю во облацѢ " [2, 75].

Вісімнадцята пісня близька до народнопоетичної образності: "зеленая травка", "молоденькая муравка", "вербочка", "явор над горою", "буйны вѢтры" [2, 76] та ін. Але пейзажні картини і образи не були самоціллю для Г.Сковороди. Згідно з його думкою, людина не співіснує з природою, а є її невід'ємною частиною, тому в мистецькій концепції письменника пейзажна тематика тісно поєднується з роздумами про щастя людини, шляхи досягнення душевної рівноваги, гармонійної єдності з природою, а також з критикою вбивчої для людини тенденції занепаду села і панування міста. Г.Сковорода вважав, що поза природою людина духовно нівечиться і бідніє. Саме в цьому погляді на роль природи і слід шукати ключ до розуміння епіграфу твору „Господь гордым противится, смиренным же дает благодать" [2, 76] і заяви мислителя:

На что ж мнѢ замишляти,
Что в селѢ родила мати?
Нехай у тѢх мозок рвется,
Кто високо вгору дметься,
А я буду себѢ тихо
Коротати милый вѢк.
Так минет мене все лихо,
Щастлив буду человѢк [2, 76].

Він був далекий від заперечення міста – явища цивілізації, а лише висловлював жаль за неминучими духовними втратами і застерігав від небезпеки, яку таїв у собі розрив з природою. Природа як одне з найбільших і найдосконаліших творінь, – на думку Г.Сковороди, – спроможна допомогти людині, як власній часточці, подолати вади і досягти внутрішньої гармонії. Тому й пов'язує автор використання мотивів пейзажу із вченням про особисте і загальне щастя.

"Всі свої думки й почуття Г.Сковорода спрямовує до Ісуса Христа", – вважає Г.Сивокінь [3, 11]. Образ Христа присутній в четвертій, п`ятій, шостій, сьомій та дев`ятій піснях. На думку І.Драча, цей образ – "це втілення совісті й справедливості" [4, 147].

У четвертій та п`ятій піснях, епіграфами до яких відповідно є рядки: "С нами бог, разумѢйте языцы, сирѢчь: Помаза нас бог духом. Посла духа сына свого в сердца наша" [2, 36] і "Роди сына своего первенца, и повит его, и положи его в яслѢх" [2, 37], звучить тема Різдва Христового, яку поет трактує згідно з євангельським рядками: Бог послав у світ Свого єдинородного Сина, щоб ми отримали через нього життя. Народження Бога на землі для Г.Сковороди – "тайна странна и преславна" [2, 63]. "Станте с хором вси собором, / Веселитеся, – вигукує поет, – яко с нами бог!" [2, 62].

Епіграф шостої пісні "Испусти змій за женою из уст своих воду, яко рѢку, да ю в рѢцѢ потопит. Той сотрет тебѢ главу" [2, 64], – переосмислюється. Якщо в ньому йдеться про гріхопадіння Єви і з рікою порівнюються гріховні слова змія, то в самій пісні автор переживає величну подію – хрещення Ісуса Христа в річці Йордан. Занурення Ісуса в воду означало б її освячення: "освяти струи ..., змію сотри главу" [2, 64]. Як зазначає Г.Сивокінь, "цим обрядом Син Божий мав знищити зло і встановити справедливість на землі" [3, 14].

Сьома пісня розкриває тему воскресіння Христового. Епіграф з Євангелія від Матвія (Мт 28.16) є підтвердженням цьому: "Единонадесять ученицы идоша в Галилею на гору, амо же повелѢ им Іисус! Пасха!" [3, 64]. Базується вона на зіставленні протилежних понять, що постають із євангельських слів Христа про те, що смерті нема, а є вічне життя. Г.Сковорода подає своє розуміння смерті, вказуючи тим самим, що життя є безсмертним, бо як зазначає В.Сулима, "вмираючи, зерно народжує новий колос" [5, 127]. У воскресінні Ісуса автор наголошує на безсмерті людського духу: "Смерть твоя – мнѢ живот", "Под смертью – жизнь без лѢт" [2, 65].

У дев`ятій пісні Г.Сковорода показує, що всі люди різні і "голова всяка свой имѢет смысл" [2, 66]. Скільки людей, стільки ж і стежинок долі. Вони переплітаються або ж ідуть одна повз одну, та якщо обрати не свою стежку, то все піде шкереберть. Щоб не розгубитися і не піти хибною дорогою Г.Сковорода й просить Господа допомогти кожній людині знайти свій шлях. Суголосним змісту твору є епіграф: "Дух твой благій наставит мя на землю праву снизшед язики слія. Разгласная возшумѢ " [2, 66].

Мотиви вольності звучать у дванадцятій пісні. У цьому майстерно побудованому творі поет чітко висловлюється про той огидний світ, якого він не приймає і якому протиставляє природу з її тишею полів, лісів, садів. “Не пойду в город богатый” [2, 69] – це переконання Г.Сковороди. Про все зле, що вносить у життя людини місто, поет говорить із неприязню. З містом автор пов`язує “печаль” [2, 69], невгасиму жагу “Ъздить на морЪ” [2, 69], бажання “красных одежд” [2, 69] тощо. Життю міста Г.Сковорода протиставляє гармонію природи, якій не властиві матеріальні блага. Вона дбає про задоволення духовного стану людини. Автор не прославляє убогість, але він бачить, що з багатством завжди пов’язане зло і несправедливість. Тому, засуджуючи жадобу, бажання володіти матеріальними благами поет підносить чесність і скромність, що й підкреслює епіграфом: “Блаженны нищи духом, сіесть: Премудрость книжника во благовременіи празднества и, умаляйся в дЪяніих своих, упремудрится. Упразднитеся и разумЪйте…” [2, 69].

Дев`ятнадцята пісня відображає гостру душевну кризу, яку переживав Г.Сковорода в кінці 50-х років. “У цій поезії вперше в українській літературі слово представлене як зброя в руках поета”, – відмічав І.Пільгук [6, 197]. Уже в епіграфі закладене спрямування поезії: “НЪсть наша брань к плоти и крови… Попереши льва и змія… Воспріймите и меч духовный, иже есть глагол божій” [2, 77]. Автор не піддається похмурим настроям, переборює відчай і смуток: “Прочь ты, скука, прочь ты, мука с дымом, с чадом!” [2, 77].

У збірці “Сад божественных пЪсней” Г.Сковороди зустрічаємо пісні-присвяти. “25-ю пЪснь отходную” [2, 83] поет присвятив своєму другові, білгородському архімандритові Гервасію Якубовичу. Ставлення поета до нього зрозуміле з епіграфа: “Господь сохранит вхожденіе твое и исхожденіе твое, не даст во смятеніе ноги твоея” [2, 83]. У цій пісні немає й грама улесливості, панегіричного вихваляння. Цим самим автор висловлює своє негативне ставлення до традиційної панегіричної поезії, підлабузництва тогочасних панегіристів.

У 1753 р. Г.Сковорода написав двадцять шосту пісню, присвячену єпископу Іоанну Козловичу, “входящему во град Переяслав на престол епископій” [2, 83]. Ця поезія виділяється щирою безпосередністю і поетичністю. Автор передає радість переяславців, які довго чекали нового єпископа. В пісні відчувається легкість, мелодійність та емоційність. В епіграфі говориться: “Тако да просвЪтится свЪт ваш пред человЪки, яко да видять ваша добрая дЪла…” Цим автор підносить постать Іоана Козловича, який “исцЪлит дух…, язвлен грЪхом” [2, 84].

Двадцять сьома пісня присвячена білгородському єпископу Іоасафу Миткевичу, “посЪщающему вертоград духовнаго училища в ХарьковЪ ” [2, 84]. До присвяти належить й епіграф: “Господи, призри с небесе и виждь, и посЪти виноград сей, его же… Плод духовный есть любов, радость, мир” [2, 84]. “Виноград” – це творчий сад єпископа, його духовні плоди. Г.Сковорода бачив і возвеличував людей, близьких йому духовно. Поет вказує на те, що Бог бачить добрі діла й винагородить за них. Тому й закликає поповнювати ряди борців за природну суть людини.

На розвиток літературного таланту Г.Сковороди і на його долю як письменника вплинула його філософська вдача, розуміння філософії як науки життя. Історія утворення циклу “Сад божественных пЪсней” переконує, що пізніші пісні мають більш моралістичний характер і що в межах циклу навіть ранні “світські пісні”, завдяки епіграфам із Святого Письма та філософсько-моралістичним приміткам, включаються в незвичайний контекст. Так, у чернетці пісня “Всякому городу нрав и права” мала епіграф з Горація, творами якого вона почасти й навіяна. А в циклі вона дістала епіграф з Біблії. Це вже цілком виразна спроба поета по-новому осмислити стару пісню під кутом зору тих етично-естетичних поглядів, які склалися у нього в 70-80-ті роки. Подібні епіграфи супроводжують більшість пісень. Навіть 24-а пісня – пісня “римскаго пророка Горатія, претолкованна малороссійським діалектом в 1765-м годЪ” [2, 82], включається в контекст “божественных пЪсней”.

Г.Сковорода бачив складність біблійних текстів, однак захоплювався їхньою великою внутрішньою силою, образністю і поетичністю, увагою до людини. Ставлення до Біблії, її розуміння й використання у Г.Сковороди однозначне. Вона була одним із джерел його творчості, що активно присутнє у всій його філософській системі. Він не заперечував Біблію, а утверджував її як джерело знань, мудрості, вікового досвіду, пояснення і пізнання світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Поліщук Ф. Григорій Сковорода. Життя і творчість. – К.: Дніпро, 1978. – 354 с.
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1973. – 532 с.
3. Сивокінь Г. Григорій Сковорода як читач Біблії // Слово і час. – 1993. – №9. – С.11-16.
4. Драч І., Кримський С., Попович М. Григорій Сковорода (біографічна повість). – К.: Молодь, 1984. – 216 с.
5. Сулима В. Розум небесний, розум земний // Київ. – 1997. – №11-12. – С.124-132.
6. Пільгук І. Григорій Сковорода (художній життєпис). – К.: Дніпро, 1971. – 264 с.